

HAK VE ÖZGÜRLÜK ARAYIŞLARI

Hüsnü ÖNDÜL*

Özet: 12 Eylül sonrası İnsan Hakları Derneği'nin kuruluş gerekçelerini oluşturan insan hakları ihlalleri aktararak bu süreçte yer alanlar ve yapılanlar paylaşılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: İnsan Hakları Derneği, 12 Eylül, Ata Soyer

Search For Rights and Freedom

Abstract: Human rights violations that constituted the rationale for the establishment of Human Rights Association after September 12 are revisited including parties involved in this process and actions in that period.

Keywords: Human Rights Association, September 12, Ata Soyer

12 Eylül 1980 askeri darbesi üzerine çok şey söylendi, yazıldı. Şahsen biz de söyledik, zaman zaman.

1980-1984 döneminde ayda 16 gece otobüs yolculuğu yapmıştık, Ankara-İstanbul, Ankara-Adana hattında. Sıkıyönetim Komutanlıkları Askeri Mahkemelerinde yargılanan müvekkilleri savunmak, cezaevlerinde görüşmeler yapmak içindi bu yolculuklar.

Kalan günlerde de Ankara Mamak'taki Sıkıyönetim Askeri Mahkemeleri yargılamalarında ve Mamak cezaevi ziyaretlerinde bulunurduk.

Diyarbakır'dan da müvekkillerimiz oldu, 35 kişinin öldürüldüğü, vahşetin yaşandığı 5 nolu cezaevinden...

İşkenceli günlerdi. Acılı...

Anneleri, babaları, eşleri, nişanlıları, sevgilileri, yoldaşları, arkadaşları, komşuları gördüm, tanıdım o dönemde.

Korkuyu da gördüm insanların gözlerinde, cesareti de...

Diyarbakır 5 nolu cezaevinde bir dakika, Mamak cezaevinde üç dakika süren avukat görüşmelerini de yaşadım; Diyarbakır, Ankara Mamak, İstanbul Metris ve Sağmalcılar'daki açlık grevleri ve ölüm oruçlarında yaşamını yitiren insanları-müvekkillerimi de - gördüm.

Gördüm, çocuklarının hayatını kurtarmak için her şeyi yapan anneleri de.

Ölüm cezası travmasını yaşayan avukat meslektaşlarımla anlattıklarına da tanık oldum.

12 Eylül öyle bir buldozerdi ki toplumun çok geniş kesimlerini ezdi geçti.

Keyfi olarak gözaltı uygulamaları yapılıyordu. Haber alamıyordunuz yakınlarınızdan. Gözaltı süreleri darbeden itibaren artırılmıştı. Yasal olarak 90 güne çıkarılmıştı gözaltı süreleri. Benim 150 gün gözaltında-işkencede-kalan müvekkillerim vardı. Ailelerinin gözaltında olduklarından haberi yoktu çoğunun.

Karakollar, emniyet müdürlüklerindeki nezarethanelerde yer kalmamıştı, Et ve Balık Kurumu tesisleri, kapalı spor salonları gözaltı merkezleri olarak kullanılıyordu. Bazı öğrenci yurtları tutukevi haline dönüştürülmüştü. Hapishaneler dolup taşıyordu. Bütün toplum kesimlerine yöneltilmiş bir şiddet söz konusuydu. Yayıncılar gözaltına alınıyordu, öldürülüyordu.

Üniversite hocaları, sendikacılar, siyasi parti liderleri, milletvekilleri, belediye başkanları, öğrenciler, öğretmenler gözaltı, işkence ve tutuklama tehdidi altında tutuluyordu. Binlerce kamu görevlisinin işine son verilmişti, onbinlerce insan Türkiye'yi terk etmek zorunda bırakılmıştı. O günlere ilişkin derli

*İnsan Hakları Derneği (1994-2004/2007-2008) Başkanı

toplu ilk bilançoğu 21 Eylül 1991 tarihinde İnsan Hakları Derneği Genel Başkanı Nevzat Helvacı açıklayacaktı (**Helvacı Nevzat, Karanlıkta Yol Aramak, İmge Kitabevi yayınları, s. 349-353, Ankara, 2013**).

Nevzat Helvacı İnsan Hakları Derneği (İHD) Muğla Şubesinin düzenlediği sempozyumda, "12 Eylül ve İnsan Hakları İhlalleri" konulu bir konuşma yapmıştı. O konuşmada yer alan sayılar yıllar içerisinde anonim hale gelecekti. Biz hatırlatalım istedik. Bilançoğa, TBMM bünyesinde kurulan ve Kasım 2012 tarihli Rapor hazırlayan "Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu"nda da yer verilmektedir. Şöyle :

"Darbelerin toplumumuzda ve siyasi hayatımızda ne büyük yaralar açtığına dair en iyi örnek hiç şüphesiz 12 Eylül 1980 darbesidir. 12 Eylül 1980 Darbesinde yaşanan travmanın ne boyutta olduğunu görmek için rakamlara müracaat etmek yeterli olacaktır. 12 Eylül Darbesinde, 650. 000 kişi gözaltına alındı. 1 milyon 683 bin kişi fişlendi. Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılandı. 7 bin kişi için idam cezası istendi. 517 kişiye idam cezası verildi. Haklarında idam cezası verilenlerden 50'si asıldı. 71 bin kişi TCK'nin 141, 142 ve 163. maddelerinden yargılandı. 98 bin 404 kişi örgüt üyesi olmak suçundan yargılandı. 388 bin kişiye pasaport verilmedi. 30 bin kişi sakıncalı olduğu için işten atıldı. 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarıldı. 30 bin kişi siyasi mülteci olarak yurtdışına gitti. 300 kişi kuşkuyla bir şekilde öldü. 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelendi. 937 film sakıncalı bulunduğu için yasaklandı. 23 bin 677 derneğin faaliyeti durduruldu. 3 bin 854 öğretmen, üniversitede görevli 120 öğretim üyesi ve 47 hâkimin işine son verildi. 400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istendi. Gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verildi. Gazeteler 300 gün yayın yapamadı. 39 ton gazete ve dergi imha edildi. Cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi (**tbmm. gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt1. pdf**).

Sayılarla ifade edilen durumların insan hakları hukukunda ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) bağlamında karşılığı var elbette. Ölüm cezaları, yargısız infazlar, işkencede ölümler yaşam hakkı ihlalleriydi (AİHS madde 2). İşkenceler, işkence

yasağını düzenleyen 3. maddenin ihlaliydi. Yüzbinlerce gözaltı, uzun ve keyfi tutukluluklar kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkını düzenleyen AİHS 5. maddenin ihlaliydi. Sivil yüzbinlerce insanı askeri mahkemelerde yargılamak adil yargılanma hakkını düzenleyen AİHS 6. maddenin ihlaliydi. İnancını ifade ettiği için insanları tutuklamak ve yargılamak AİHS 9. maddenin ve komünist, sosyalist, irticacı diye 141, 142 ve 163. maddelerden insanları yargılamak, filmleri, kitapları yasaklamak ifade özgürlüğünü düzenleyen AİHS 10. maddenin ihlaliydi. Binlerce kamu görevlisinin işine son vermek çalışma hakkının, dernekleri, siyasi partileri, sendikalar kapatmak örgütlenme özgürlüğünü düzenleyen AİHS 11. maddenin ihlaliydi.

Bilançolarda sayılarla yer alan insanların adları vardı. Cinsiyetleri vardı. Yüzleri vardı. Sevinçleri, acıları, hayalleri vardı. Yaşam tarzları vardı. Hepsine saldırdı darbe.

1980-1983 yılları darbe döneminde Milli Güvenlik Konseyi toplam 675 yeni yasa çıkarmıştı. Bu yasa çıkarma dönemi Türkiye'nin anayasal ve yasal düzeninin yeniden yapılandırılması anlamına geliyordu. Darbeler ve askeri yönetimlerle olağanüstü yönetim usulleriyle geçen bir ömrü var Türkiye'nin. 29 Ekim 1923'ten Olağanüstü Hal (OHAL)in sona erdiği tarih olan 30 Kasım 2002 tarihine kadar geçen zaman içinde 41 yıl, 4 ay, 12 gün sıkıyönetim ve OHAL ile idare edildi Türkiye; bu sürenin 26 yılı sıkıyönetimle, 15 yıl 4 ay 12 gün de OHAL rejimi altında geçti.

Sivil toplum alanında yukarıdaki acı bilançonun mağdurlarından sol görüşlü tutuklu ve hükümlülerin aileleri, özellikle kadınlar, onlar arasında da anneler, eşler, sevgililer bu dönemde öne çıktılar. Avukat bürolarına, gazetelere, dergilere gidiyorlar, gözaltı ve cezaevlerinde hala sürmekte olan işkencelere dikkat çekiyorlar, yargılamalardaki adaletsizliklere dikkat çekiyorlar ve dernek kurma isteklerini dile getiriyorlardı. Bu tür girişimler özellikle Ankara ve İstanbul'da yoğunlaşıyordu. Girişimler hekimler, gazeteciler, avukatlar, mimar ve mühendisler, yayıncılar ve akademisyenler nezdinde yarı buldu. başlangıçta işkence, gözaltı ve hapisane boyutlu düşünülen dernek örgütlenmesi talebi şekillenmeye başlamıştı, yaşananlar insan hakları ihlaliydi ve çeşitli toplantılarda derneğin hangi amaçla kurulacağı ve faaliyet alanının ne olacağı belli olmaya başlamıştı. 1986 yılının ortalarına doğru Ankara'da Ekin Bilal adlı şirketin ofisinde

tutuklu yakınlarıyla bazı aydınların katıldığı toplantıda kurulacak derneğin adı kondu: İnsan Hakları Derneği.

Daha önce 1945 yılında ve 1962 yıllarında da insan hakları dernekleri kurulmuş ve fakat ömürleri üç ay kadar sürmüştü. İHD kurulduğu 17 Temmuz 1986'dan itibaren hızla ve yaygın bir şekilde Türkiye'nin her yerinde örgütlenecek; paneller, sempozyumlar düzenleyecek, insan hakları kavramını Türkiye'nin gündemine taşıyacak ve kavramın tanıtılmasında çok önemli rolü olacaktı. Ölüm cezasına karşı iki kez, kayıplarla ilgili olarak üç kez, barış için üç kez, ifade özgürlüğü için beş kez kampanyalar düzenleyecek, işkenceye karşı ve cezaevlerindeki mahpus hakları konusunda aralıksız raporlar hazırlayacak, faili meçhul cinayetleri, kayıpları, zorla yerinden edilen, yakılan, yıkılan köyleri rapor edecekti. İHD, sonraki yıllarda Birleşmiş Milletlerde danışman statüsü olan Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu (FIDH), Avrupa-Akdeniz Ağı'nın üyesi olacaktı. İHD, Türkiye'de Uluslararası Ceza Mahkemesi Koalisyonu ve İnsan Hakları Platformu'nun kurucularındadır.

İHD ve TİHV'in Kuruluşuna Giden Yol...

İHD kurulduktan kısa bir süre sonra özellikle işkence görenlerin tedavisi sorunu gündeme geldi. En başta hekimler, İHD üyesi olsun olmasın hekimler, hukukçular, gazeteciler ve elbetteki İHD bünyesindeki işkence ve cezaevi komisyonu üyesi hak savunucuları işkenceye karşı mücadele edecek ve işkence görenlerin tedavileriyle meşgul olacak bir örgütlenmeye ihtiyaç olduğunu dile getiriyorlardı. O tarihte yürürlükte olan 2908 sayılı Dernekler Kanunu bu konuda son derece sınırlandırıcı hükümler taşıyordu. Nevzat Helvacı Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV)'in kuruluşuna dair o zamanki gelişmeleri yukarıda andığımız kitabının 201-205'inci sahifelerinde anlatıyor. Bu konuda İHD içindeki gelişmeleri

yönetim kurulu kararlarından hareketle Evrensel Gazetesinin 26 Haziran 2003 tarihli nüshasında ben de anlatmıştım. Nevzat bey, Danimarka İşkence Tedavi Merkezi'nin katkısını (RCT) ve Prof. Dr. Rasmussen'i ve Dr. Inge Genefke'yi anmaktadır. Biz de büyük bir sevgi ve sempatomuzu ifade ediyoruz. İHD yönetim kurulu Yavuz Önen'i ve Haldun Özen'i görevlendirmişti. Ben de İHD tarafından vakfın senedini yazma göreviyle görevlendirildim. O sırada İHD Ankara Şubesi sekreteriydim. Vakıf, İHD öncülüğünde kuruldu. Türk Tabipleri Birliği kuruluşunda başta başkanları değerli Nusret Fişek olmak üzere ve sonraki her süreçte TİHV ile birlikte oldu. Hekim kurucularımız Ata Soyer, Selim Ölçer, Ergin Atasü, Gencay Gürsoy, Veli Lök, Okan Akhan, Alpaslan Berktaş ve Hemşireler Derneği Başkanı Lalezar Mürşitpınar kurucular arasında yer aldılar. İHD tüzel kişiliği ve 32 gerçek kişi kurucu oldu.

TİHV yaklaşık 20 yıl başkanlık görevini sürdüren Yavuz Önen liderliğinde ve şu anda da Prof. Dr. Şebnem Korur Fincancı liderliğinde işkenceye karşı amansız bir mücadele veriyor. Vakfa kurulduğu 1990 yılından bu yana yaklaşık 13 bin işkence mağduru başvurdu. Vakıf, işkence konusunda dünya çapında tanınan bir otorite oldu. Büyük ve değerli emeklerin ürünüydü bu başarı.

Bilim ve Sanat Dergisi'nden bir ses:

Bizim avukatlık büromuz Sümer Sokakta'ydı. Karşı daire Bilim ve Sanat Dergisi'nin idare merkeziydi. 1980'li yıllardaydık ve bir gün gözlüklü bir doktor benimle tanışmak için gelmişti. Cezaevleri konusunda düşünüyor, yazıyordu. Cezaevlerini soruyordu. Öyle tanıştık. Sonra TİHV'in kuruluş günlerinde birlikte olduk. Kurduk Vakfı; yönetim kurulunda birlikte çalıştık. Bütün hekimler gibi çalışkandı. Bütün hekimler gibi, insan acılarını dindirmeye çalışıyor, düşünüyor ve üretiyordu. Benim de arkadaşım oldu. Ata Soyer!